

Przestępstwa przeciwko powszechnemu obowiązkowi wojskowemu w polskim prawie karnym (do 1969 roku)

Przynależność jednostki do zorganizowanego społeczeństwa wiąże się z koniecznością ponoszenia określonych powinności na rzecz wspólnoty. Jednym z ważniejszych obowiązków obywatelskich jest udział w obronie ojczyzny w wypadku zagrożenia jej niezawisłości lub integralności terytorialnej, wyrażający się przede wszystkim w powszechnym obowiązku służby wojskowej określonych kategorii obywateli. Niezależnie od tego, czy uczestnictwo w służbie wojskowej ma charakter obligatoryjny czy dobrowolny, w ustawodawstwie karnym każdego państwa dysponującego zorganizowanymi siłami zbrojnymi przewidziano przepisy, których przedmiotem ochrony jest obowiązek wojskowy.

W okresie Polski Ludowej udział obywateli w powszechnym obowiązku wojskowym utożsamiono z wyrazem troski całego społeczeństwa o ochronę i umacnianie socjalistycznego ustroju państwowego. Pisano, że dopiero w socjalizmie stało się możliwe oparcie systemu obronnego na ogóle społeczeństwa, co określano mianem „ludowej obronności”. Powszechny obowiązek wojskowy był kolejną płaszczyzną zdominowaną przez ideologię komunistyczną, natomiast służbę wojskową uważano za doskonałą okazję do „politycznego uświadomienia szerokich mas społecznych”¹.

Uznanie obowiązku wojskowego za szczególnie doniosły aspekt życia społecznego w państwie socjalistycznym oznaczało potrzebę stworzenia odpowiednich rozwiązań prawnych, których przedmiotem ochrony byłby obowiązek wojskowy. Każde państwo dysponujące zorganizowanymi siłami zbrojnymi ma w ustawodawstwie karnym przepisy zabezpieczające obowiązek wojskowy, zatem wprowadzenie do porządku prawnego Polski Ludowej odpowiednich rozwiązań prawnych nie stanowiło żadnego *novum*. Jednakże wpływ ideologii komunistycznej na obowiązek wojskowy w Polsce Ludowej nadawał szczególny wydźwięk odpowiednim przepisom prawa karnego.

Ochronie obowiązku wojskowego poświęcono rozdział XIX kk WP z 1944 r., który obejmował art. 115–124 (zgodnie z początkową numeracją kodeksu). Przepisy rozdziału XIX chroniły tylko pewien fragment powszechnego obowiązku wojskowego², natomiast pozostałe elementy wchodzące w zakres obowiązku wojskowego były przedmiotem ochrony przepisów karnych

---

¹ A. Saulewicz, *Służba w formacjach samoobrony*, „Wojskowy Przegląd Prawniczy” [dalej: „WPP”] 1968, nr 3, s. 320.

² Przepisy rozdziału XIX kk WP z 1944 r. zapewniały ochronę prawną tej części obowiązku wojskowego, z której wynikała powinność odbycia służby wojskowej przez określone kategorie obywateli. W tym rozumieniu obowiązek wojskowy obejmował obowiązek stawienia się do służby wojskowej (uczynienie zadość powołaniu lub publicznemu wezwaniu do czynnej służby) i obowiązek odbycia czynnej służby wojskowej (*Kodeks karny Wojska Polskiego i ustawy dodatkowe z komentarzem*, oprac. J. Kaczorowski, J.K. Cisek, R. Vogl, Jelenia Góra 1946, s. 128; zob. też T. Sójka, *Powołanie poborowego do odbycia służby wojskowej i odpowiedzialność karna za niestawienie się do tej służby*, „WPP” 1961, nr 4, s. 484).

zawartych w odrębnych aktach prawnych. Przepisy rozdziału XIX kk WP dotyczyły przestępstw zróżnicowanych pod względem ciężaru gatunkowego³. Jednakże wspólnym mianownikiem wszystkich czynów zabronionych było godzenie w obowiązek wojskowy, pozostający w kręgu ścisłego zainteresowania władz komunistycznych.

Tworząc postanowienia rozdziału XIX kk WP z 1944 r., odwołano się do przepisów, które regulowały zasady odpowiedzialności karnej za przestępstwa przeciwko obowiązkowi wojskowemu na gruncie wojskowego kodeksu karnego z 1932 r. Prawodawca, czyli blok partii zależnych od PPR, odwołując się do norm przedwojennych, nie ograniczył się wyłącznie do posłużenia się określonymi wzorcami. W zasadzie dokonano przeniesienia odpowiednich przepisów rozdziału VII kkw z 1932 r. do rozdziału XIX kk WP z 1944 r. Niemal dosłowne powtórzenie większości przepisów kodeksu wojskowego z 1932 r.⁴, dotyczących przestępstw przeciwko obowiązkowi wojskowemu na gruncie kk WP, wskazywało na docenienie przez twórców kk WP rozwiązań wypracowanych podczas tworzenia projektu wojskowego kodeksu karnego z 1932 r.⁵ Jednakże przejściu przedwojennych przepisów nie towarzyszyło automatyczne odwołanie się przedstawicieli powojennej nauki prawa karnego do dorobku komentatorskiego okresu II RP. Przepisy rozdziału XIX kk WP zyskały w okresie Polski Ludowej nowy wymiar teoretyczny, w zasadniczej części dostosowany do komunistycznego spojrzenia na prawo karne, w tym prawo karne wojskowe⁶.

Należałoby dodać, że jedynym nowym przepisem rozdziału XIX kk WP – w stosunku do kodyfikacji przedwojennej – był art. 120, który opisywał jedną z form dezercji, polegającą na niepowróceniu przez żołnierza w oznaczonym czasie z przeniesienia służbowego, delegacji lub urlopu (przepustki). Analogiczne przestępstwo znane było ustawodawstwu radzieckiemu (art. 193¹⁰ kk RSFRR z 1926 r.). Dlatego wydaje się, iż art. 120 kk WP z 1944 r. został stworzony na podstawie wzorców radzieckich⁷.

Warto odnotować, że rozwiązania prawne w zakresie ochrony obowiązku wojskowego występujące na gruncie kk RSFRR z 1926 r. pod względem ogólnych zasad i konstrukcji wykazywały wiele zbieżności z przepisami opracowanymi w okresie II RP i przeniesionymi do kk WP z 1944 r.⁸ Przemawia to za pewnym uniezależnieniem przestępstw przeciwko obowiązkowi wojskowemu od ustroju społeczno-politycznego wobec uniwersalnego charakteru omawianej

³ Według pierwotnej numeracji kk WP, przepisy rozdziału XIX dotyczyły następujących przestępstw: art. 115 – samowolne oddalenie; art. 116 – niedopełnienie obowiązku zameldowania się po powrocie z niewoli; art. 117 – uchylanie się od obowiązku wojskowego; art. 118–120 – zróżnicowane formy przestępstwa dezercji; art. 122 – niedoniesienie o zamiarze popełnienia któregoś z przestępstw opisanych w art. 115–118; art. 123 – uczynienie się niezdolnym do pełnienia obowiązku wojskowego; art. 124 – uchylanie się od obowiązku służbowego (odmowa pełnienia obowiązku wojskowego) (szerzej w: *Kodeks karny Wojska Polskiego...*, s. 127–143).

⁴ Przepisem kkw z 1932 r., w którego obrębie twórcy kk WP dokonali istotnych zmian redakcyjnych, był art. 46. Na gruncie kodeksu wojskowego z 1944 r. funkcjonował on jako art. 118. W szczególności jego § 3, dotyczący udziału dezercera w bandzie, wydaje się świadczyć o posługiwaniu się w toku prac nad brzmieniem art. 118 kk WP wzorcami radzieckimi (W.M. Czchikwadze, *Radzieckie prawo karne wojskowe. Część szczególna*, Warszawa 1952, s. 40–54).

⁵ Szerzej: L. Kania, *Kodyfikacja wojskowego prawa karnego materialnego w 1932 r. – geneza, przebieg prac, próba oceny (cz. II)*, „WPP” 2001, nr 3/4, s. 78–79.

⁶ *Kodeks karny Wojska Polskiego...*, s. 127–143; porównaj z: *Kodeks karny wojskowy z komentarzem*, oprac. M. Buszyński, B. Matzner, K. Müller, Warszawa 1933, s. 98–121; *Kodeks karny wojskowy z komentarzem*, oprac. F. Choynowski, Grudziądz 1935, s. 68–78.

⁷ Szerzej: W.M. Czchikwadze, *Radzieckie prawo karne...*, s. 55–63; W. Mienszagin, Z. Wyszynska, *Radzieckie prawo karne*, Warszawa 1953, s. 331.

⁸ *Kodeks karny Wojska Polskiego...*, s. 127–143; porównaj z: W.M. Czchikwadze, *Radzieckie prawo karne...*, s. 36–71; W. Mienszagin, Z. Wyszynska, *Radzieckie prawo karne...*, s. 329–331.

kategorii przestępstw, zagrażających interesom każdego państwa. Jednakże wszelkie podobieństwa o charakterze prawnym w zakresie ochrony obowiązku wojskowego między Związkiem Radzieckim a przedwojenną Polską były niwelowane przez różnice ideologiczne⁹.

Powtórzenie przepisów przedwojennych w rozdziale XIX kk WP ograniczało się tylko do opisu stanów faktycznych poszczególnych przestępstw, ponieważ w przypadku zagrożenia sankcjami karnymi widoczne były istotne zmiany, których dokonano podczas prac nad kk WP z 1944 r.¹⁰ W stosunku do sankcji karnych, jakie przewidywał wojskowy kodeks karny z 1932 r. za przestępstwa przeciwko obowiązkowi wojskowemu, w normach rozdziału XIX kk WP dokonano zaostrzenia represji karnej za omawianą kategorię przestępstw.

Wzmoczenie represji karnej przez powojennego prawodawcę odnosiło się do przestępstw przeciw obowiązkowi wojskowemu popełnionych zarówno w okresie pokoju, jak i podczas wojny¹¹. W pierwszym wypadku zaostrzenie represji karnej sprowadzało się do podniesienia górnej granicy kary więzienia za poszczególne czyny z rozdziału XIX kk WP – w stosunku do zagrożeń, które przewidywały przepisy rozdziału VII kodeksu wojskowego z 1932 r. Natomiast względem czynów przeciwko obowiązkowi wojskowemu popełnionych w okresie wojny kk WP z 1944 r. przewidywał zdecydowanie ostrzejsze sankcje karne aniżeli analogiczne przepisy kodeksu wojskowego z 1932 r. Na gruncie kk WP niemal wszystkie przestępstwa z rozdziału XIX, które popełniono by w okresie wojny, były zagrożone długoletnim więzieniem albo karą śmierci¹². Odmiennie przedstawiała się sytuacja z przestępstwami przeciwko obowiązkowi wojskowemu popełnionymi w czasie pokoju¹³.

---

⁹ Radziecka doktryna wojenna okresu międzywojennego zakładała wykorzystanie Armii Czerwonej jako nośnika systemu komunistycznego na zajmowanych obszarach. Powszechny obowiązek wojskowy nie był postrzegany w kategoriach służby w obronie ojczyzny, lecz rozbudowy komunistycznego imperium zgodnie z naukami Lenina o potrzebie „rozniecenia światowego pożaru rewolucji”. Dopiero wydarzenia 22 VI 1941 r. wymusiły na władzach radzieckich zmianę dotychczasowego poglądu na istotę powszechnego obowiązku wojskowego. W prasie i przemówieniach radiowych zaczęto wzywać obywateli do obrony swej ojczyzny, chwilowo zapominając o niedawnych planach wykorzystania armii. Do postrzegania Armii Czerwonej jako narzędzia krzewienia komunizmu poza granicami ZSRR nie powrócono nawet w momencie przekroczenia przez wojska radzieckie w 1944 r. przedwojennych granic ZSRR. Głównym zadaniem radzieckiej propagandy było wytworzenie w ludności zajmowanych obszarów poczucia, iż Armia Czerwona to „wyzwolicielka”. Dopiero w kolejnych miesiącach i latach ukazał się prawdziwy sens słów Stalina „Gdzie moje wojska – tam mój system”.

¹⁰ J. Kaczorowski, *Dezercja (szkic historyczno-prawny)*, „WPP” 1945, nr 3/4, s. 177.

¹¹ Przepisy rozdziału XIX kk WP miały złożony charakter nie tylko pod względem czasowym, ponieważ zakres podmiotowy niektórych z nich nie ograniczał się tylko do żołnierzy. Art. 117 i art. 118 w związku z art. 117 kk WP rozpoczynały się od zwrotu „,ko”, co mogłoby wskazywać na powszechny charakter przestępstw opisanych w obu artykułach. Jednakże warunkiem koniecznym do pociągnięcia danej osoby do odpowiedzialności karnej z art. 117 i 118 kk WP było uprzednie powołanie jej w szeregi WP na podstawie decyzji właściwego organu administracji wojskowej (M. Muszkat, *Podstawowe zasady Kodeksu Karnego Wojska Polskiego*, „WPP” 1945, nr 1, s. 21–22; *Postanowienie NSW z 7 grudnia 1946 r.*, „WPP” 1947, nr 1, s. 128–130; zob. też W. Sieracki, *Niektóre problemy powołania i wcielania do wojska*, „WPP” 1966, nr 4, s. 420–435).

¹² Na siedem artykułów rozdziału VII kodeksu wojskowego z 1932 r. przewidujących możliwość popełnienia danego przestępstwa przeciwko obowiązkowi wojskowemu „w czasie wojny” tylko dwa (art. 47 § 2 i art. 51 § 2) dopuszczały możliwość orzeczenia względem sprawcy kary śmierci. W rozdziale XIX kk WP z 1944 r. spośród sześciu artykułów dotyczących analogicznych przypadków aż pięć (art. 115 § 2, 117 § 2, 118 § 2, 123 § 2 i art. 124 § 3) uprawniało sądy wojskowe do orzeczenia najwyższego wymiaru kary.

¹³ W większości przypadków przestępstwa zagrożone były karami więzienia nieprzekraczającymi wymiaru 3 lat pozbawienia wolności (art. 115 § 1, art. 116 § 1, art. 117 § 1, art. 118 § 1, art. 120, art. 122 kk WP). Wyjątkowo przewidywano kary dłuższe. Na przykład art. 118 § 2 i art. 124 § 2 operowały karą więzienia nie krótszą niż odpowiednio 5 lat i 3 lata pozbawienia wolności. W przeważającej części przestępstw z rozdziału XIX kk WP popełnionych w okresie pokoju sądy mogły skierować sprawcę do oddziału karnego, zamiast umieszczać go w zakładzie karnym.

Uprzednio wspomniano, że przeniesieniu na grunt kk WP przedwojennych przepisów regulujących odpowiedzialność karną za przestępstwa przeciwko obowiązkowi wojskowemu w zasadzie nie towarzyszyło korzystanie z dorobku komentatorskiego wypracowanego przez naukę prawa karnego okresu II RP w omawianym zakresie. Postawiło to przed powojennymi organami wojskowego wymiaru sprawiedliwości zadanie ponownej interpretacji niektórych przepisów rozdziału XIX kk WP z 1944 r. Celem uniknięcia rozbieżności w praktycznym stosowaniu przez organa sądownictwa wojskowego postanowień rozdziału XIX kk WP Najwyższy Sąd Wojskowy wydał wiele orzeczeń i okólników, w których wyjaśniano wątpliwości zgłaszane przez praktykę wojskowego wymiaru sprawiedliwości¹⁴.

Przepisy rozdziału XIX kk WP z 1944 r. obowiązywały w niezmienionym kształcie do nowelizacji kodeksu, której prawodawca dokonał w 1953 r. Na podstawie dekretu z 13 maja 1953 r. o zmianie niektórych przepisów Kodeksu Karnego Wojska Polskiego rozdział XIX kk WP poddano gruntownym przeobrażeniom, którymi objęto art. 115–122 kk WP¹⁵.

Dokonana przez Radę Państwa nowelizacja przepisów rozdziału XIX polegała przede wszystkim na zmianie dotychczasowego brzmienia hipotez i dyspozycji przepisów rozdziału kk WP poświęconego przestępstwom przeciwko obowiązkowi wojskowemu. Zrezygnowano z odwoływania się do konstrukcji prawnych zaczerpniętych z kodeksu wojskowego z 1932 r. na rzecz zupełnie nowych regulacji, które stworzono, opierając się na dorobku teoretycznym nauki prawa karnego okresu Polski Ludowej. Znowelizowane przepisy rozdziału XIX kk WP cechowały się przede wszystkim syntetycznym charakterem zawartych w nich norm.

Mogłoby się wydawać, że po zmianach dokonanych na podstawie dekretu z 13 maja 1953 r. przepisy rozdziału XIX kk WP nie powinny nastroczać organom wojskowego wymiaru sprawiedliwości większych problemów w praktycznym ich stosowaniu. Jednakże w wielu przypadkach sądy, orzekając na podstawie nowych przepisów, posługiwały się starymi schematami, wypracowanymi w okresie obowiązywania dawnych norm rozdziału XIX kk WP z 1944 r. Ponownie z pomocą przyszło orzecznictwo Najwyższego Sądu Wojskowego, a następnie Izby Wojskowej Sądu Najwyższego, które wyznaczyło kierunek linii orzeczniczej sądów niższej instancji – w sprawach o przestępstwa przeciwko obowiązkowi wojskowemu¹⁶. Należałoby dodać, że nie wszystkie poglądy najwyższej instancji sądownictwa wojskowego w omawianym zakresie zostały zaakceptowane przez przedstawicieli środowiska prawniczego zajmujących się wojskowym prawem karnym. Wyrazem odmiennych poglądów ówczesnych prawników były

---

¹⁴ Przykład orzecznictwa Najwyższego Sądu Wojskowego mogą stanowić: *Postanowienie z 16 stycznia 1945 r.*, „WPP” 1945, nr 2, s. 99; *Postanowienie NSW z 13 września 1951 r.*, „WPP” 1951, nr 3/4, s. 339–340 (odnośnie do art. 115); *Postanowienie NSW z 28 marca 1950 r.* [w:] *Zbiór orzeczeń Najwyższego Sądu Wojskowego*, oprac. L. Hochberg, Warszawa 1954, s. 80–81; *Postanowienie NSW z 10 marca 1951 r.* [w:] *ibidem*, s. 82–84 (odnośnie do art. 117); *Okólnik NSW z 7 listopada 1945 r.*, „WPP” 1946, nr 1, s. 51; *Postanowienie NSW z 23 kwietnia 1952 r.* [w:] *Zbiór orzeczeń...*, s. 78–80 (odnośnie do art. 118).

¹⁵ Szerzej: K. Mioduski, *Samowolne oddalenie i dezercja według dekretu Rady Państwa z dnia 13.5.1953 r.*, „WPP” 1953, nr 2, s. 152–165.

¹⁶ Przykładem orzecznictwa kształtującego linię orzeczniczą sądów wojskowych niższej instancji rozpatrujących sprawę o przestępstwo z rozdziału XIX kk WP (po nowelizacji) są: *Postanowienie IWSN z 30 października 1963 r.*, *Rw 1026/63*, „WPP” 1964, nr 2, s. 240–241 (odnośnie do art. 109); *Postanowienie NSW z 28 października 1957 r.*, *W 1455/57*, „Orzecznictwo Sądów Powszechnych i Komisji Arbitrażowych” 1958, nr 10, s. 590–592 (odnośnie do art. 110); *Postanowienie IWSN z 7 marca 1963 r.*, *Rw 168/63*, „WPP” 1964, nr 1, s. 92–93 (odnośnie do art. 114); zob. też *Orzecznictwo Najwyższego Sądu Wojskowego za lata 1959–1962*, Warszawa 1964, s. 59–90; *Orzecznictwo Izby Wojskowej Sądu Najwyższego za lata 1962–1967*, Warszawa 1968, s. 133–151.

uwagi robione na marginesie poszczególnych orzeczeń Najwyższego Sądu Wojskowego i Izby Wojskowej Sądu Najwyższego¹⁷.

Znowelizowane przepisy rozdziału XIX kk WP stały się przedmiotem zainteresowania piśmiennictwa prawniczego, dotychczas niezajmującego się szerzej problematyką przestępstw przeciwko obowiązkowi wojskowemu. Z uwagi na specyfikę poruszanej tematyki większość artykułów publikowano na łamach „Wojskowego Przeglądu Prawniczego”¹⁸.

Dekretem z 13 maja 1953 r. dokonano ponadto zmian w zakresie dotychczasowych sankcji karnych za omawianą kategorię przestępstw. Nowelizując art. 115–122 kk WP z 1944 r., prawodawca zaostriżył dotychczasową politykę karną względem przestępstw przeciwko obowiązkowi wojskowemu, których dopuszczono się w okresie pokoju. Wzmożenie represji karnej przewidzianej w art. 115–122 kodeksu odbyło się poprzez podniesienie minimalnego i maksymalnego wymiaru kary więzienia za przestępstwa z rozdziału XIX kk WP¹⁹.

Na mocy nowelizacji kk WP z 1953 r. rozdział XIX kodeksu został uszczuplony o art. 123 i art. 124, które zdecydowano się uchylić. Wyeliminowanie z porządku prawnego przestępstw opisanych w art. 123–124 kk WP i pozostałe zmiany dokonane dekretem z 13 maja 1953 r. były wynikiem inicjatywy własnej polskich legislatorów. Chociaż nowelizację rozdziału XIX kk WP przeprowadzono w okresie, gdy dominujący wpływ na decyzje polskiego prawodawcy miało ustawodawstwo radzieckie, to zmiany w brzmieniu art. 115–122 kk WP²⁰ wydawały się nie uwzględniać rozwiązań przyjętych na gruncie kk RSFRR z 1926 r., funkcjonujących w zasadniczo niezmienionym kształcie do momentu wydania nowego radzieckiego kk z 1960 r.²¹ Pewnych niewielkich zmian w przepisach rozdziału XIX kk WP dokonała nowelizacja kodeksu wojskowego z 31 grudnia 1956 r.²²

Za szczególnie niebezpieczne przestępstwo przeciwko obowiązkowi wojskowemu uważana była dezercja²³. Ze wspomnianym przestępstwem zmagano się pod rządami kk Polskich Sił

---

¹⁷ W. Sieracki, *Glosa do postanowienia IWSN z 19 lutego 1965 r.*, R Nw 71/64, „WPP” 1965, nr 2, s. 231–234 (odnośnie do art. 108); *idem*, *Glosa do postanowienia IWSN z 5 stycznia 1966 r.*, Rw 1189/65, „WPP” 1966, nr 3, s. 379–384 (odnośnie do art. 114 § 1).

¹⁸ Przykładowymi artykułami są: T. Sójka, *Powołanie poborowego do odbycia służby...*, s. 483–486; W. Sieracki, *Uwagi w sprawie wyłączenia niektórych grup żołnierzy z podmiotów przestępstw z art. 108 § 1 2 KKWP*, „WPP” 1966, nr 2, s. 172–186; *idem*, *O niektórych problemach związanych z orzeczeniem uznającym żołnierza za niezdolnego do pełnienia czynnej służby wojskowej*, „WPP” 1966, nr 3, s. 261–275; T. Leśko, *Forma zamiaru przy odpowiedzialności karnej z art. 111 § 1 KKWP*, „WPP” 1967, nr 2, s. 147–153.

¹⁹ W przypadku przestępstw przeciwko obowiązkowi wojskowemu popełnionych w okresie wojny zasadniczo powielono rozwiązania przyjęte w pierwotnej wersji rozdziału XIX kk WP z 1944 r., przewidujące najwyższy wymiar kary dla sprawców większości z omawianej kategorii przestępstw.

²⁰ Kolejna nowelizacja przepisów kk WP dotyczących przestępstw przeciwko obowiązkowi wojskowemu miała miejsce w 1956 r. Na podstawie dekretu z 31 grudnia 1956 r. o zmianie niektórych przepisów Kodeksu Karnego Wojska Polskiego (DzU 1957, nr 1, poz. 2) znowelizowano brzmienie art. 115–116. Zmianie uległy sankcje karne za przestępstwa z art. 118–119, uchylono również art. 120. Jednakże w porównaniu z nowelizacją z 13 V 1953 r. wprowadzone zmiany były minimalne. Kosmetyczne poprawki w art. 110 wprowadziła również nowela kk WP z 31 stycznia 1961 r. (DzU 1961, nr 6, poz. 40).

²¹ Z. Domino, *O niektórych tendencjach i projektach w radzieckim wojskowym prawie karnym*, „WPP” 1966, nr 1, s. 48–49; zob. też J. Muszyński, *Prawo karne wojskowe państw socjalistycznych*, Warszawa 1967, s. 105–127.

²² Szerzej: E. Knap, *Dezercja w polskim ustawodawstwie wojskowym (rys prawnohistoryczny)*, „WPP” 1972, nr 3, s. 306.

²³ Dezercja to przestępstwo polegające na „opuszczeniu szeregów wojska w celu uchylenia się od służby wojskowej. Sprawca swoim czynem przejawia negatywny stosunek do obowiązku służby wojskowej, wychodzi spod władztwa organów wojskowych, nie chce pełnić służby wojskowej. Opuszczając szeregi wojska, sprawca wyraźnie demonstrowuje swoją wolę niechęci wobec odbywania służby wojskowej. Dla bytu przestępstwa obojętne jest,

Zbrojnych z 1943 r. Do momentu wydania kk WP z 1944 r. dezercja stanowiła zdecydowanie największy odsetek spraw rozpatrywanych przez sądy polskich jednostek wojskowych, które utworzono w 1943 r. w Związku Radzieckim. Na gruncie kk PSZ dezercja była niezwykle surowo karana przez organa sądownictwa wojskowego²⁴, co tłumaczono przede wszystkim jej negatywnym wpływem na poziom morale nowo tworzonych jednostek PSZ. W wypadku niemal połowy spraw o dezercję rozpatrzonych do lipca 1944 r. orzeczono karę śmierci – większość wyroków wykonano²⁵.

Mimo surowego karania dezenterów omawiane zjawisko stopniowo przybierało na sile. Do momentu przebywania polskich jednostek wojskowych na terytorium ZSRR tłumaczono to przede wszystkim trudnymi warunkami bytowymi i zróżnicowanym stanem osobowym poszczególnych oddziałów²⁶.

Prawdziwe apogeum ucieczek z wojska przypadło na pierwsze miesiące istnienia tzw. Polski lubelskiej. Najczęściej dezenterami byli żołnierze formowanych na odzyskanym obszarze państwa polskiego jednostek 2. Armii WP, których wcielono do wojska na podstawie ogłoszonej przez PKWN w sierpniu 1944 r. częściowej mobilizacji²⁷.

Momentem przełomowym była masowa ucieczka żołnierzy 31. pułku piechoty 7. Dywizji Piechoty, dokonana w nocy z 12 na 13 października 1944 r. Zdezenterowało wówczas 667 żołnierzy, w tym dwóch oficerów i osiemdziesięciu podoficerów, co stanowiło ponad 25 proc. stanu osobowego pułku²⁸. Władze PPR, które dotychczas pozostawiały sprawy o dezercję kompetencji dowódców wojskowych i organów sądownictwa wojskowego, podjęły kroki mające w przyszłości ukrócić zjawisko ucieczek z WP. Komuniści uważający wojsko za „podstawową siłę aparatu państwowego”²⁹ zorientowali się, że dezercje z WP mogą zdecydowanie podkopać autorytet nowej władzy zarówno w społeczeństwie, jak i w szeregach wojska.

Przemawiający 22 października 1944 r. na posiedzeniu KC PPR Jakub Berman wyraził pogląd, iż masowa ucieczka żołnierzy z 31. pp pokazała, że „przerwana jest łączność między partią a armią”. Kończąc swą wypowiedź, dodał, iż zupełne zaskoczenie wydarzeniami w 31. pp było „największym blamażem politycznego kierownictwa armii”³⁰. Z perspektywy czasu okazało się, że wypowiedź Bermiana wskazała kierunek, w jakim poszły późniejsze decyzje najwyższego kierownictwa partii komunistycznej dotyczące wojska.

31 października 1944 r. Biuro Polityczne KC PPR przyjęło rezolucję, w której określono przyczyny masowych dezercji z WP³¹ i sposoby zapobiegania im w przyszłości. Za głównego winowajcę ucieczek żołnierzy wskazano „polityczne podziemie”, dążące do rozbicia legalnej

---

jakie są motywy ucieczki żołnierza z wojska” (J. Muszyński, *Problematyka przyczyn dezercji w świetle badań kryminologicznych*, „WPP” 1967, nr 4, s. 405).

²⁴ E. Knap, *Dezercja w polskim ustawodawstwie...*, s. 302–303.

²⁵ Szerzej: A. Wesołowski, *W cieniu wojny i polityki. Sądownictwo Wojska Polskiego na froncie wschodnim w latach 1943–1945*, Toruń 2003, s. 204–210.

²⁶ *Ibidem*, s. 206.

²⁷ *Ibidem*, s. 222.

²⁸ Szerzej: I. Blum, *Sprawa 31. pułku piechoty. Tło, przebieg i charakter masowej dezercji żołnierzy 31 pp w 1944 r.*, „Wojskowy Przegląd Historyczny” 1965, nr 3, s. 40–73.

²⁹ *Kierownictwo PPR i PZPR wobec wojska 1944–1956*, oprac. J. Poksiński, A. Kochański, K. Persak, Warszawa 2003, s. 17.

³⁰ *Fragment protokołu posiedzenia KC PPR z 22 października 1944 r. dotyczący spraw wojska* [w:] *ibidem*, s. 67.

³¹ W toku późniejszych badań okazało się, iż w wypadku 31. pp przyczyną masowej dezercji była pogłoska o rzekomym zamiarze wykorzystania pułku w spodziewanej ofensywie radzieckiej przeciwko Japonii, co wiązało się z przerzutem pułku na Daleki Wschód (Cz. Grzelak, H. Stańczyk, S. Zwoliński, *Armia Berlinga i Żymięskiego. Wojsko Polskie na froncie wschodnim 1943–1945*, Warszawa 2009, s. 75).

władzy, za którą uważali się komuniści. W rezolucji opatrzonej klauzulą tajności stwierdzono, że najskuteczniejszym sposobem ukrócenia dezercji w WP będzie wzmocnienie ideologiczno-politycznego oddziaływania na żołnierzy. Warto podkreślić, iż we wspomnianej rezolucji tylko zasygnalizowano materialne przyczyny dezercji. Zdecydowanie większy nacisk położono na rozwój pracy politycznej w WP, ponieważ wiązało się to z mniejszymi nakładami finansowymi niż np. inwestycje w wyposażenie materialne żołnierzy i wojska. Zagadnienie wzmocnienia politycznych wpływów partii komunistycznej w WP regulowała druga rezolucja wydana przez Biuro Polityczne KC PPR 31 października 1944 r.³²

Prócz metod wychowawczych dezercjom planowano zapobiegać, stosując środki prawne. Biuro Polityczne KC PPR uznało, że wszystkich dezercerów i osoby uchylające się od służby wojskowej należy uznać za „zdrajców narodu i państwa”. W przypadku oficerów miało się to dodatkowo wiązać z odebraniem stopnia wojskowego. Ponadto stwierdzono, że dezercerów należy dotkliwie karać na podstawie istniejących przepisów prawa karnego (rozdział XIX kk WP). Za konieczne uznano także wprowadzenie ustawowej odpowiedzialności dezercerów, ich rodzin i osób ukrywających dezercerów polegającej na utracie całego mienia³³, co nawiązywało do planów wydania dekretu o karach za przechowywanie dezercerów, które sformułowano na posiedzeniu KC PPR 22 października 1944 r.³⁴

Masowa dezercja z 31. pp pociągnęła za sobą ponadto skutki o charakterze organizacyjnym. W wyniku analizy sytuacji w Wojsku Polskim Biuro Polityczne KC PPR postanowiło stworzyć Wydział Wojskowy, który sprawowałby bezpośredni nadzór nad wojskiem – z ramienia partii komunistycznej. Uważano, że „Dowództwo Główne [WP] winno pracować na podstawie dyrektyw KC Partii”, ponieważ całą „pracą wojskową musi kierować partia”³⁵. Należy się zgodzić z poglądem Jerzego Poksińskiego, że w następstwie ucieczki z 31. pp kierownictwo partii komunistycznej „podjęło decyzje mające charakter strategiczny w kierowaniu wojskiem”³⁶.

Równoległe z decyzjami zapadającymi na szczeblu kierownictwa PPR, określone kroki dotyczące nocnych wydarzeń z 12/13 października 1944 r. podjęło również dowództwo WP. W rozkazie z 16 października 1944 r. Naczelny Dowódca WP nakazał aresztować i przekazać sądowi wojskowemu wszystkich oficerów 31. pp, których zaniedbania na odcinku polityczno-wychowawczym były przyczyną rozwinięcia się w jednostce nastrojów skłaniających do zdezerterowania.

Przed sądem nakazano postawić dotychczasowego dowódcę pułku płk. Meldera, którego Naczelne Dowództwo WP uznało za winnego dopuszczenia do rozwoju warunków skutkujących rozprężeniem dyscypliny w szeregach żołnierzy 31. pp. Ponadto rozkaz wzywał organa sądownictwa wojskowego do bezlitosnego karania tych osób, które wiedząc o możliwej ucieczce, nie powiadomiły o tym właściwych organów. W zakresie kar rozkaz wzywał sądy wojskowe do maksymalnie szerokiego orzekania najwyższego wymiaru kary dla sprawców przestępstwa dezercji³⁷. Sądy wojskowe rozpatrujące sprawy o dezercję z 31. pp wymierzyły karę śmierci

³² Szerzej w: *Rezolucja Biura Politycznego KC PPR z 31 października 1944 r. o zadaniach członków partii w armii i pełnomocnikach partyjnych* [w:] *ibidem*, s. 75–76.

³³ *Rezolucja Biura Politycznego z 31 października 1944 r. w sprawie sytuacji i pracy w wojsku* [w:] *Wojsko Polskie na froncie wschodnim 1943–1945. Wybór materiałów źródłowych*, oprac. Cz. Grzelak, H. Stańczyk, S. Zwoliński, Warszawa 1994, s. 132–135; zob. też *Kierownictwo PPR i PZPR...*, s. 70–74.

³⁴ *Fragment protokołu posiedzenia KC PPR z 22 października 1944...*, s. 65.

³⁵ *Ibidem*, s. 68.

³⁶ *Kierownictwo PPR i PZPR...*, s. 13.

³⁷ *Rozkaz nr 51 Naczelnego Dowódcy WP z 16 października 1944 r. o ukaraniu winnych dezercji zbiorowej z 31 pp* [w:] *Wojsko Polskie na froncie wschodnim...*, s. 116–117.

większości wyższych rangą uczestników masowej ucieczki. Podkreślano, że wyroki śmierci zastosowane wobec oficerów winnych przestępstwa dezercji lub namawiania do dezercji winny zostać odczytane jako ostrzeżenie dla wszystkich, którzy swoim działaniem zmierzali do osłabienia WP i nowej władzy odrodzonego państwa polskiego³⁸. Rozkaz z 16 października 1944 r. przewidywał ponadto rozformowanie jednostki, w której nocą z 12/13 października 1944 r. doszło do masowej dezercji, zaś „numer 31. pułku piechoty wykreślić jako zhańbiony z rejestrów Wojska Polskiego”³⁹.

Dotychczas przedstawione decyzje komunistycznego kierownictwa i Naczelnego Dowództwa WP nie były jedynymi, które podjęto w następstwie masowej dezercji z 31. pp. W związku z nasilającym się zjawiskiem dezercji z jednostek WP – szczególnie tych, które znajdowały się w stadium formowania na obszarze tzw. Polski lubelskiej – pojawiły się głosy, że PKWN powinien wydać osobny dekret, na podstawie którego do odpowiedzialności karnej mogłyby zostać pociągnięta ludność cywilna i lokalne władze wspierające dezertersów. Jako pierwszy potrzebę wydania dekretu, którego przepisy uzupełniałyby pośrednio postanowienia rozdziału XIX kk WP z 1944 r., zasugerował gen. Karol Świerczewski, ówczesny dowódca 3. Armii WP, znajdującej się dopiero na etapie wstępnego organizowania⁴⁰. Propozycja wydania dekretu wydawała się przejawem pragmatyzmu gen. Świerczewskiego, który widząc, jakie problemy kadrowe przyszło rozwiązywać podczas organizowania 2. Armii WP, starał się pozyskać narzędzie prawne umożliwiające sprawniejsze tworzenie nowych związków taktycznych na obszarach wyzwolonych spod okupacji hitlerowskiej.

Do „inicjatywy ustawodawczej” gen. Świerczewskiego przychylnie odniosła się strona radziecka, której przedstawiciel przy PKWN, gen. Nikołaj Bułganin, wielokrotnie zwracał rządowi polskiemu uwagę, że wydanie dekretu zaostrzającego represję karną za dezercję pozwoliłoby przezwyciężyć sytuację, jaka wytworzyła się w polskim wojsku w ostatnich miesiącach 1944 r. Generał Bułganin nie ograniczał się bynajmniej do przekonywania strony polskiej o celowości wydania stosownego dekretu. W załączniku do pisma z 5 listopada 1944 r. przesłał on PKWN projekt dekretu przygotowany przez radzieckich prawników⁴¹. Stanowiło to przykład bezpośredniej ingerencji władz radzieckich w kształt prawa karnego odradzającego się państwa polskiego.

Mimo radzieckich starań w kwestii wprowadzenia specjalnego dekretu o walce z dezertersami PKWN nie zdecydował się opublikować w Dzienniku Ustaw „podarunku” gen. Bułganina. Odrzucony radziecki projekt dekretu posłużył prawdopodobnie jako punkt wyjścia

---

³⁸ *Rozkaz oficcerski nr 9 Naczelnego Dowódcy WP z 24 października 1944 r. w sprawie ukarania winnych dezercji zbiorowej z 31 pułku piechoty* [w:] *ibidem*, s. 125–126.

³⁹ *Rozkaz nr 51 Naczelnego Dowódcy WP...*, s. 117.

⁴⁰ W szyfrogramie z 3 XI 1944 r. adresowanym do Naczelnego Dowódcy WP gen. Świerczewski pisał, iż „niezbędne i konieczne jest wydanie specjalnego zarządzenia rządu”, będącego narzędziem w walce z nasilającymi się przypadkami dezercji z WP. Sformułował on nawet przykładowy katalog kar dla osób ukrywających dezertersów (np. karanie poprzez zwiększenie obowiązkowych dostaw, pozbawianie przydziałów ziemi z reformy rolnej). Świerczewski zaznaczył, że do odpowiedzialności karnej powinni zostać również pociągnięci przedstawiciele lokalnych władz wspierający dezertersów. Rzeczywiście część miejscowych włodarzy – niezwiązanych z komunistami – wspomagała w miarę swoich możliwości podziemie i osoby przeciwne nowej władzy, do których zaliczano dezertersów (*Szyfrogram nr 1326 dowódcy 3 armii WP do Naczelnego Dowódcy WP z 3 listopada 1944 r. w sprawie karania miejscowych władz i ludności cywilnej, wspomagających dezertersów z Wojska Polskiego* [w:] *Wojsko Polskie na froncie wschodnim...*, s. 146).

⁴¹ *Pismo przedstawiciela rządu ZSRR przy PKWN do Naczelnego Dowódcy WP z 5 listopada 1944 r. w sprawie wprowadzenia specjalnego dekretu o walce z uchylaniem się od służby wojskowej i dezercją* [w:] *ibidem*, s. 146–147; zob. też A. Wesołowski, *W cieniu wojny i polityki...*, s. 80.

do prac legislacyjnych podjętych w pierwszej połowie listopada 1944 r. przez prawników wojskowych z Wydziału Sądownictwa Wojennego Ministerstwa Obrony Narodowej⁴².

Spośród opracowanych projektów dekretu szczególnie wzmoczoną odpowiedzialność karną za przestępstwo dezercji przewidywał projekt dekretu PKWN z 15 listopada 1944 r. o przestępstwach przeciwko obowiązkowi wojskowemu. W myśl projektowanych przepisów zaostorzono – w stosunku do postanowień rozdziału XIX kk WP – odpowiedzialność za podżeganie i pomocnictwo w przestępstwach przeciwko obowiązkowi wojskowemu. Projekt wprowadzał odpowiedzialność karną osób cywilnych za niedoniesienie właściwym organom o planowanym przestępstwie dezercji (kk WP w art. 122 mówił jedynie o odpowiedzialności żołnierzy). Planowano, że sądy wojskowe będą stosować wobec sprawców przestępstw kary przewidziane w kk WP z 1944 r. bądź w dekrete z 30 października 1944 r. o ochronie Państwa. Szczególnej odpowiedzialności karnej miała podlegać najbliższa rodzina dezercera⁴³.

Pewnym uzupełnieniem prac legislacyjnych prowadzonych w Wydziale Sądownictwa Wojennego MON było postępowanie Naczelnej Prokuratury WP mające wyjaśnić przyczyny dezercji z WP. W piśmie z 9 listopada 1944 r. adresowanym do Naczelnego Dowódcy WP płk Mastalerz przedstawił czynniki, które prokuratura wojskowa uznała za główne przyczyny ucieczek żołnierzy z jednostek WP⁴⁴. Wydaje się, że ustalenia prokuratury mogły zostać uwzględnione podczas przygotowywania uprzednio wymienionych projektów dekretu o zwalczaniu dezercji w WP.

Prawdopodobnie żadnego ze wspomnianych uprzednio projektów opracowanych przez prawników Wydziału Sądownictwa Wojennego MON nie przedstawiono PKWN. Celowość wydania osobnego dekretu o walce z dezercją skrytykował gen. Aleksander Tarnowski. Wyraził on pogląd, że odpowiedzialność karna za przestępstwo dezercji została odpowiednio uregulowana w rozdziale XIX kk WP z 1944 r., a osoby cywilne wspierające dezercerów mogły odpowiadać z przepisów dekretu o ochronie państwa. Stwierdził, iż rozciągnięcie odpowiedzialności karnej na bliskich dezercera na podstawie samego faktu popełnienia przez niego przestępstwa nie znajduje praktycznego uzasadnienia. Ponadto przestrzegał przed „mechanicznym kopiowaniem” wzorców radzieckich w zakresie karania osób najbliższych sprawcy przestępstwa.

---

⁴² Oddział Ustawodawczo-Prawny Wydziału Sądownictwa Wojennego MON w krótkim czasie opracował trzy projekty aktów normatywnych zawierających przepisy karne przewidujące odpowiedzialność karną dezercerów: projekt dekretu z 15 XI 1944 r. o przestępstwach przeciwko obowiązkowi wojskowemu, projekt dekretu z 15 XI 1944 r. o opiece państwa nad rodzinami żołnierzy i niektórych skutkach przestępstw przeciwko obowiązkowi wojskowemu i projekt dekretu z 20 XI 1944 r. o opiece państwa nad rodzinami żołnierzy. O ostatecznym wyborze projektu miał zdecydować PKWN (A. Wesołowski, *W cieniu wojny i polityki...*, s. 80).

⁴³ *Ibidem*, s. 81.

⁴⁴ W piśmie Naczelnego Prokuratora WP wymieniono kilkadziesiąt przyczyn dezercji, które zostały podzielone na siedem podstawowych kategorii: 1) wynikające z braku poczucia obowiązku obywatelskiego; 2) wynikające z agitacji elementów wrogich WP; 3) spowodowane niezapewnieniem żołnierzom wystarczającej ilości żywności, umundurowania oraz należytych warunków zakwaterowania i opieki sanitarnej; 4) wywołane obawą o losy rodziny i mienia pozostawionego wskutek wcielenia do WP; 5) spowodowane brakiem należytej organizacji w niektórych jednostkach, brakiem należytej opieki ze strony starszych i przełożonych, brakiem wystarczającej dyscypliny i porządku wojskowego, niedostateczną pracą aparatu polityczno-wychowawczego; 6) wywołane uzasadnionym przekonaniem o własnej niezdolności do służby wojskowej; 7) niespodowodowane żadną szczególną przyczyną, lecz jedynie przyłączeniem się do masowej dezercji. We współczesnej literaturze przedmiotu pojawia się pogląd, iż w analizie Naczelnego Prokuratora WP najslabiej udokumentowano motyw dezercji z przyczyn politycznych, co podważa prawdziwość poglądu władz komunistycznych, według którego głównym powodem dezercji żołnierzy z WP była działalność „podziemia politycznego” (*Pismo naczelnego prokuratora WP do Naczelnego Dowódcy WP z 9 listopada 1944 r. w sprawie przyczyn dezercji w wojsku oraz sposobom przeciwdziałania temu zjawisku* [w:] *Wojsko Polskie na froncie wschodnim...*, s. 156–163; Cz. Grzelak, H. Stanczyk, S. Zwoliński, *Armia Berlinga i Żymierskiego...*, s. 77).

Przedstawiona krytyka została wystosowana do Naczelnego Dowódcy WP w lutym 1945 r., gdy zjawisko masowych dezercji zostało w znaczący sposób opanowane, o czym gen. Tarnowski zresztą wspominał⁴⁵.

Masowa dezercja z 31. pp stała się podstawą do podjęcia przez ówczesne władze polityczne i wojskowe zdecydowanych działań, które miały ograniczyć wzbierającą w ostatnich miesiącach 1944 r. falę dezercji z WP. Chociaż podjęto prace nad osobnymi regulacjami prawnymi w zakresie odpowiedzialności karnej za przestępstwo dezercji, istniejące rozwiązania prawne (w szczególności przepisy rozdziału XIX kk WP z 1944 r.) okazały się skutecznym narzędziem represjonowania dezercerów⁴⁶. Obowiązujące przepisy kk WP dostosowano do walki z dezercją, wydając 29 listopada 1944 r. okólnik Wydziału Sądownictwa Wojskowego MON nakazujący sądom zaostrożenie represji karnej w stosunku do dezercerów. Zasugerowano sędziom, że prócz stosowania surowszej kary zasadniczej powinni oni szerzej korzystać z kar dodatkowych, które przewidywał kk WP. W szczególności chodziło o karę przepadku mienia w całości lub części. Spodziewano się, iż perspektywa dotkliwej kary ekonomicznej odwiedzie znaczną część potencjalnych dezercerów od zamiaru popełnienia przestępstwa⁴⁷. Pomimo zdecydowanego wyhamowania fali dezercji na przełomie 1944 i 1945 r., omawianego zjawiska nie dało się zupełnie wyeliminować⁴⁸. Współczesne szacunki wskazują, że w latach 1944–1948 z szeregów WP zdezerterowało około 30 tys. żołnierzy i oficerów, przy czym największą falę ucieczek odnotowano w latach 1944–1945⁴⁹.

W walce prowadzonej ze zjawiskiem dezercji przez organa sądownictwa wojskowego znaczną rolę odegrał Najwyższy Sąd Wojskowy, którego orzecznictwo rozwiało wiele wątpliwości pojawiających się podczas praktycznego stosowania przepisów rozdziału XIX kk WP z 1944 r., dotyczących przestępstwa dezercji. W kręgu szczególnego zainteresowania sędziów Najwyższego Sądu Wojskowego pozostawał art. 118 § 2 i 3 kk WP, którego wykładnia⁵⁰ wpiisywała się w aktualny kierunek polityki karnej władz komunistycznych w zakresie zwalczania „bandytyzmu”⁵¹. W pewnych postanowieniach Najwyższego Sądu Wojskowego dostrzec moż-

⁴⁵ A. Wesołowski, *W cieniu wojny i polityki...*, s. 81.

⁴⁶ Od listopada 1944 r. władze wojskowe odnotowywały spadek liczby dezercji z WP. Wydaje się, iż jednym z czynników wpływających na ograniczenie zjawiska dezercji było rozpatrywanie przez sąd wojskowy spraw o dezercję podczas licznych procesów pokazowych, podczas których orzekano surowe represje karne. Nierzadko sprawy te odbywały się przed frontem żołnierzy służących w jednostce dezercera. Chodziło o spotęgowanie uczucia strachu u wszystkich, którzy nosili się z zamiarem dokonania dezercji z WP (J. Kaczorowski, *Dezercja (szkic historyczno-prawny)*, „WPP” 1945, nr 3/4, s. 180; szerzej w: A. Wesołowski, *W cieniu wojny i polityki...*, s. 223 i n.).

⁴⁷ *Okólnik WSW z 29 listopada 1944 r., 06/44 r.*, „WPP” 1945, nr 2, s. 105.

⁴⁸ Wielu dowódców WP starało się ukrywać przypadki dezercji w podległych im oddziałach lub przynajmniej opóźnić złożenie odpowiedniego meldunku do dowództwa WP w obawie przed poniesieniem surowych konsekwencji za brak skutecznego przeciwdziałania temu zjawisku w swoich jednostkach. W praktyce skutkowało to zanizaniem rzeczywistej liczby ucieczek żołnierzy z WP (A. Wesołowski, *W cieniu wojny i polityki...*, s. 246–247).

⁴⁹ Ł. Kamiński, *Nastroje w Wojsku Polskim w październiku 1945 roku*, „Studia Rzeszowskie” 1999, t. 6, s. 189.

⁵⁰ *Postanowienie NSW z 25 lutego 1946 r.*, „WPP” 1946, nr 1/3, s. 133–134; *Postanowienie NSW z 25 listopada 1946 r.*, „WPP” 1946, nr 4, s. 253–257; *Postanowienie NSW z 13 marca 1947 r.*, „WPP” 1947, nr 2/3, s. 285; *Postanowienie NSW z 19 marca 1947 r.*, „WPP” 1947, nr 2/3, s. 286.

⁵¹ Dekretem z 25 czerwca 1946 r. o przystosowaniu przepisów o postępowaniu doraźnym do postępowania przed sądami wojskowymi (DzU 1946, nr 30, poz. 194) w sprawach o przestępstwo z art. 118 § 3 kk WP znalazły zastosowanie przepisy o postępowaniu doraźnym. Mogłoby się wydawać, iż rozszerzenie trybu doraźnego na art. 118 § 3 kk WP wzmacniało jego represyjność. Jednakże w rzeczywistości sądy wojskowe uzyskały możliwość karania sprawców przestępstwa dezercji połączonej z bandytyzmem karami łagodniejszymi, niż pierwotnie przewidywał art. 118 § 3 kodeksu. W miejsce bezwzględnie oznaczonej kary śmierci sądy wojskowe mogły wymierzyć karę dożywotniego więzienia lub karę więzienia nie krótszą niż 3 lata.

na wpływy prawa radzieckiego, w którym dezercję połączoną z „bandytyzmem” uważano za formę przestępstwa zdrady państwa i karano z art. 58^{1b} kk RSFRR z 1926 r. – przewidującego odpowiedzialność karną za tzw. przestępstwa kontrrewolucyjne⁵².

Chociaż zwalczanie dezercji nadal pozostawało w kręgu zainteresowania władz komunistycznych, to w późniejszym okresie dało się zauważyć pewne odpolitycznienie omawianego przestępstwa. W końcowym okresie obowiązywania kk WP do zjawiska dezercji podchodzono w sposób pragmatyczny, starając się poznać czynniki popychające żołnierzy do ucieczki z wojska. Na łamach czasopiśmiennictwa prawniczego pojawiło się wówczas kilka artykułów, w których analizowano przestępstwo dezercji, wykorzystując warsztat dostępny kryminologii⁵³. Zmianę podejścia tłumaczono tym, że „walka z dezercją prowadzona w aspekcie ścigania karnego i wymiaru sprawiedliwości nie usuwa tego szkodliwego dla wojska zjawiska”. Dopiero dokładne poznanie i zlikwidowanie przyczyn dezercji pozwoliłoby w znacznym stopniu wyeliminować zjawisko dezercji z rzeczywistości ludowego WP⁵⁴.

Wydaje się, że począwszy od wydarzeń w 31. pp, rozgrywających się nocą z 12 na 13 października 1944 r., komuniści zaczęli przywiązywać większą uwagę do dezercji w WP. Skutkowało to określonymi decyzjami politycznymi, organizacyjnymi i legislacyjnymi. Przestępstwo dezercji zaczęło być postrzegane w kategoriach czynu, który zagrażał realnym wpływom komunistów w wojsku⁵⁵, ponieważ każdy przypadek opuszczenia szeregów wojska odczytywano jako przejaw niesubordynacji nie tylko względem dowództwa wojskowego, lecz również kierownictwa politycznego państwa, sprawującego ścisły nadzór nad WP. Dopiero w połowie lat sześćdziesiątych nastąpiła pewna zmiana w dotychczasowym podejściu do walki z dezercją w WP.

Na wstępie prowadzonych rozważań wspomniano, że przedmiotem ochrony przepisów rozdziału XIX kk WP z 1944 r. była jedynie część powszechnego obowiązku wojskowego. Pozostałe elementy tworzące obowiązek wojskowy, związane z kwestiami administracyjnymi (np. stawiennictwo przed komisją lekarską), stanowiły przedmiot ochrony przepisów karnych, zawartych w odrębnych aktach normatywnych.

Odpowiedzialność karną za przestępstwa przeciwko obowiązkowi wojskowemu, które nie zostały unormowane w kk WP, przewidywały przede wszystkim kolejne ustawy dotyczące powszechnego obowiązku wojskowego. Zagadnienie powszechnego obowiązku wojskowego w początkowym okresie istnienia Polski Ludowej było uregulowane ustawą z 9 kwietnia 1938 r. o powszechnym obowiązku wojskowym⁵⁶. Odwołanie się przez władze komunistyczne do ustawodawstwa wojskowego z okresu II RP nawiązywało do ogólnej tendencji utrzymania w mocy tych norm prawnych, które odpowiadały założeniom nowego ustroju lub wymagały częściowego dostosowania ich brzmienia do powojennej rzeczywistości. Wyrazem utrzymania w mocy przepisów ustawy z 9 kwietnia 1938 r. było wydanie przez nowe władze dekretu z 19 lutego 1945 r. o zmianie ustawy z 9 kwietnia 1938 r. o powszechnym obowiązku

⁵² W.M. Czchikwadze, *Radzieckie prawo karne...*, s. 54.

⁵³ J. Muszyński, *Fanatyzm religijny jako czynnik kryminogenny przestępstwa z art. 114 k.k. WP*, „WPP” 1967, nr 2, s. 154–160; *idem*, *Problematyka przyczyn dezercji...*, s. 404–420; Z. Rogala, *Mechanizm powstawania niektórych przypadków dezercji*, „WPP” 1969, nr 1, s. 29–40.

⁵⁴ J. Muszyński, *Problematyka przyczyn dezercji...*, s. 405.

⁵⁵ Z potencjalnym niebezpieczeństwem osłabienia wpływów PZPR w WP przyszło się komunistom zmierzyć w okresie wydarzeń Poznańskiego Czerwca w 1956 r. Na początku lat osiemdziesiątych pojawiły się sygnały, iż pewna grupa żołnierzy biorących w udział w pacyfikacji miasta została skazana na karę śmierci i rozstrzelana z powodu porzucenia szeregów WP i przejścia na stronę demonstrantów. Jednakże wspomniana informacja nie znalazła potwierdzenia (E. Nalepa, *Pacyfikacja zbuntowanego miasta. Wojsko Polskie w czerwcu 1956 r. w Poznaniu w świetle dokumentów wojskowych*, Warszawa 1992, s. 56–58).

⁵⁶ DzU 1938, nr 25, poz. 220.

wojskowym⁵⁷. W późniejszym okresie zwrócono uwagę, że zachowanie mocy obowiązującej ustawy z 1938 r. nastąpiło w sposób „milczący”, gdyż dekret z 19 lutego 1945 r. nie zawierał żadnego przepisu stwierdzającego wprost, iż przedwojenna ustawa zachowuje moc w porządku prawnym Polski Ludowej⁵⁸.

W okresie działań wojennych władze komunistyczne wydały wiele aktów prawnych, które spowodowały, że do zakończenia wojny przepisy ustawy z 9 kwietnia 1938 r. spełniały wyłącznie funkcję pośilkową względem dekretów mobilizacyjnych⁵⁹ nowych władz⁶⁰.

Na mocy dekretów mobilizacyjnych z lat 1944–1945 dokonano zmian w przepisach karnych ustawy z 9 kwietnia 1938 r. (art. 168–184). Polegały one na czasowym zawieszeniu mocy obowiązującej niektórych z nich, przy jednoczesnym zastąpieniu ich regulacjami z rozdziału XIX kk WP z 1944 r. W praktyce oznaczało to zaostrenie represji karnej za przestępstwa przeciwko powszechnemu obowiązkowi wojskowemu za pośrednictwem przepisów karnych spoza ustawy o powszechnym obowiązku wojskowym z 1938 r.⁶¹

Po zakończeniu wojny postanowienia dekretów mobilizacyjnych, którymi zmieniono ustawę z 9 kwietnia 1938 r., przestały obowiązywać. Następnym był powrót do karania przestępstw przeciwko obowiązkowi wojskowemu uregulowanych w przedwojennej ustawie na podstawie przepisów karnych, które przewidywała część karna omawianej ustawy z 1938 r.⁶²

Ustawa o powszechnym obowiązku wojskowym z 1938 r. (z późniejszymi zmianami) obowiązywała do początku 1950 r., kiedy wydano nowe przepisy regulujące problematykę powszechnego obowiązku wojskowego w Polsce Ludowej. Zostały one zawarte w ustawie z 4 lutego 1950 r. o powszechnym obowiązku wojskowym⁶³. W późniejszym okresie pisano, że wydanie nowej ustawy było możliwe przede wszystkim dzięki zebraniu wystarczającej ilości

⁵⁷ DzU 1945, nr 8, poz. 37.

⁵⁸ J. Muszyński, *Powszechny obowiązek wojskowy w ustawodawstwie Polski Ludowej*, „WPP” 1962, nr 3, s. 386.

⁵⁹ Dekret z 15 sierpnia 1944 r. o częściowej mobilizacji i rejestracji ludności do służby wojskowej (DzU 1944, nr 2, poz. 5); Dekret z 10 października 1944 r. o dalszej częściowej mobilizacji do służby wojskowej (DzU 1944, nr 10, poz. 100); Dekret z 22 marca 1945 r. o częściowej mobilizacji do służby wojskowej (DzU 1945, nr 11, poz. 55); Dekret z 30 marca 1945 r. o mobilizacji kobiet do pomocniczej służby wojskowej (DzU 1945, nr 11, poz. 56).

⁶⁰ J. Muszyński, *Powszechny obowiązek wojskowy...*, s. 384.

⁶¹ Wzmocniona represja karna za naruszenie przepisów dekretów mobilizacyjnych – w szczególności dekretu z 15 sierpnia 1944 r. o częściowej mobilizacji i rejestracji ludności do służby wojskowej – została wykorzystana w walce z pozycją polityczną i wojskową, prowadzoną przez władze komunistyczne. Jednym z celów ogłoszenia przez PKWN mobilizacji było wcielenie w szeregi WP członków zbrojnego podziemia (przede wszystkim AK). Czynnikiem motywującym do wstępowania w szeregi wojska podporządkowanego komunistom był dekret z 24 VIII 1944 r., w którym zapowiedziano rozwiązanie tajnych organizacji wojskowych na terenie podporządkowanym PKWN. W tej sytuacji jedyną szansą na dalszą walkę z okupantem było wstąpienie do WP. Jednakże najwyższe dowództwo AK wezwało swoich żołnierzy do bojkotu ogłoszonej przez PKWN mobilizacji. Argumentowano, iż dekret z 15 VIII 1944 r. wydały samozwańcze władze, będące na usługach Związku Radzieckiego, uważanego przez AK za wroga. Dowództwo AK prawdopodobnie przeczuwało, iż słowa gen. Michała Roli-Żymierskiego nawołujące do zjednoczenia polskich oddziałów wojskowych w walce z Niemcami hitlerowskimi są jedynie zabiegiem propagandowym, a celem wcielenia żołnierzy AK do WP jest usunięcie ze sceny najpoważniejszego oponenta komunistów. Niespełna trzy miesiące po ogłoszeniu mobilizacji rozpoczęto „akcję oczyszczania WP z elementów akowskich”. Masowe aresztowania byłych akowców walczących w szeregach „odrodzonego WP”, internowanie niedawnej kadry oficerskiej AK i szeroko zakrojona akcja propagandowa, jaką prowadzono wśród niezorientowanych politycznie żołnierzy WP, doprowadziła do całkowitego wyeliminowania ze sceny tych osób o „akowskich korzeniach”, które mogłyby się przeciwstawić nowym władzom (Cz. Grzelak, H. Stańczyk, S. Zwoliński, *Armia Berlinga i Żymierskiego...*, s. 66–82; E. Kospath-Pawłowski, *Chwała i zdrada. Wojsko Polskie na Wschodzie 1943–45*, Warszawa 2010, s. 152–153).

⁶² Szerzej w: J. Muszyński, *Powszechny obowiązek wojskowy...*, s. 384–396.

⁶³ DzU 1950, nr 6, poz. 46.

doświadczeń w przedmiocie obowiązku wojskowego obywateli⁶⁴, chociaż należy odnotować, iż w rzeczywistości większość przepisów ustawy oparto na wzorcach radzieckich⁶⁵.

Przepisy karne ustawy z 4 lutego 1950 r. (art. 83–95) prezentowały zdecydowanie wyższy poziom represyjności niż postanowienia ustawy z 1938 r. Przejawiało się to m.in. we wprowadzeniu zagrożenia karą śmierci za niektóre przestępstwa przeciwko obowiązkowi wojskowemu⁶⁶. Należy podkreślić, że ustawa o powszechnym obowiązku wojskowym z 1938 r. w żadnym przepisie karnym nie przewidywała możliwości zastosowania kary śmierci – najsurowszą sankcją karną, jaką posługiwała się ustawa przedwojenna, była kara dożywocia. We współczesnej literaturze przedmiotu można się spotkać z poglądem, iż wprowadzenie do ustawy o powszechnym obowiązku wojskowym z 1950 r. kary śmierci było „ideologicznie neutralne, natomiast posiadało zabarwienie polityczne”⁶⁷. Wydaje się, że przytoczony pogląd jest jedynie częściowo słuszny, ponieważ zagadnieniu powszechnego obowiązku wojskowego niejednokrotnie nadawano wydźwięk ideologiczny⁶⁸.

W okresie obowiązywania ustawy o powszechnym obowiązku wojskowym z 1950 r. najwyższe kierownictwo PZPR opracowało katalog osób pełniących funkcje polityczne, które nie podlegały przepisom ustawy na wypadek mobilizacji, nie mogły zostać one zatem pociągnięte do odpowiedzialności karnej za przestępstwa opisane w art. 83–95 ustawy⁶⁹. Stanowiło to przejaw uprzywilejowania osób należących do nomenklatury partii komunistycznej.

Ustawa o powszechnym obowiązku wojskowym z 4 lutego 1950 r. w praktycznie niezminionej formie⁷⁰ obowiązywała do początków 1959 r. Kolejnym aktem prawnym, który regulował zasady odpowiedzialności karnej za przestępstwa przeciwko powszechnemu obowiązkowi wojskowemu w zakresie nieunormowanym przepisami rozdziału XIX kk WP z 1944 r., była ustawa z 30 stycznia 1959 r. o powszechnym obowiązku wojskowym⁷¹.

⁶⁴ J. Muszyński, *Powszechny obowiązek wojskowy...*, s. 390–391.

⁶⁵ Zob. uwagi do: *Uchwała Komisji Wojskowej Biura Politycznego z 23 listopada 1949 r. w sprawie przyjęcia projektu ustawy o powszechnym obowiązku wojskowym* [w:] *Kierownictwo PPR i PZPR...*, s. 170; por. W. Winauer, *Ustawa o powszechnym obowiązku wojskowym*, „WPP” 1950, nr 1, s. 57–76.

⁶⁶ Podstawową przesłanką orzeczenia względem sprawcy kary śmierci było popełnienie przestępstwa przeciwko obowiązkowi wojskowemu w okresie mobilizacji lub wojny.

⁶⁷ Według Piotra Kładoczego maksymalne podwyższenie sankcji karnych w ustawie z 4 II 1950 r. wynikało przede wszystkim z faktu, że władze komunistyczne, zawłaszczając państwo, ustosunkowały do siebie negatywnie znaczny odsetek społeczeństwa. Rodziło to uzasadnioną obawę, iż w przypadku konfliktu zbrojnego obywatele mogliby się opowiedzieć po stronie przeciwnej niż władze komunistyczne i odmówić udziału w obronie Polski Ludowej. Wprowadzenie surowej represji karnej do ustawy z 1950 r. miało być wystarczającym sposobem na zapewnienie wystarczającej liczby obywateli zdolnych do obrony państwa (P. Kładoczny, *Prawo jako narzędzie represji w Polsce Ludowej (1944–1956). Prawna analiza kategorii przestępstw przeciwko państwu*, Warszawa 2004, s. 215–216).

⁶⁸ Charakteryzując zagadnienie powszechnego obowiązku wojskowego w Polsce Ludowej, Aleksander Saulewicz wyraził pogląd, według którego „przemiany ustrojowe w naszym kraju, które związały pojęcie obrony Ojczyzny z obroną socjalistycznych zdobyczy narodu – nadają naszej obronności prawdziwie ludowy charakter” (A. Saulewicz, *Problemy obrony państwa w świetle ustawy o powszechnym obowiązku obrony PRL*, „PiP” 1968, nr 6, s. 881).

⁶⁹ Z reklamacji zwolniono: pracowników centralnego (KC PZPR) i terenowego aparatu partyjnego, sekretarzy partyjnych wszystkich szczebli, członków najwyższych władz organizacji faszadowych PZPR (np. ZMP) i partii pozostających z PZPR w sojuszu politycznym (np. SD) (*Uchwała Sekretariatu Biura Organizacyjnego KC PZPR z 24 czerwca 1953 r. w sprawie reklamacji pracowników aparatu partyjnego, ZMP, związkowego, ZSL i SD – niezbędnych na zajmowanych stanowiskach, na wypadek mobilizacji* [w:] *Kierownictwo PPR i PZPR...*, s. 310–311).

⁷⁰ Pewne minimalne zmiany wprowadzono na mocy nowelizacji z 2 II 1955 r. (DzU 1955, nr 6, poz. 37) i nowelizacji z 13 VII 1955 r. (DzU 1955, nr 32, poz. 189). Jednak nie objęły one swym zakresem przepisów karnych ustawy o powszechnym obowiązku wojskowym z 1950 r.

⁷¹ DzU 1959, nr 14, poz. 75.

W okresie obowiązywania wspomnianej ustawy pisano, że była ona „najbardziej dojrzałym aktem ustawodawczym z zakresu powszechnego obowiązku wojskowego, bowiem jest aktem kodyfikującym wszystkie zagadnienia dotyczące tego obowiązku”⁷². Wydając nową ustawę w przedmiocie powszechnego obowiązku wojskowego, prawodawca zasadniczo skorzystał – w zakresie przepisów karnych – z rozwiązań przyjętych w poprzedniej ustawie⁷³. Oznaczało to utrzymanie surowych represji karnych za przestępstwa, które opisano w art. 135–146 ustawy z 1959 r. Wydaje się, że kary za poszczególne przestępstwa nie uległy istotnym zmianom. Jedyna różnica polegała na elastyczniejszym stosowaniu w nowej ustawie o powszechnym obowiązku wojskowym kary grzywny poprzez zróżnicowanie jej wymiaru w zależności od stopnia społecznej szkodliwości danego czynu⁷⁴.

Chociaż o ustawie o powszechnym obowiązku wojskowym z 1959 r. pisano, że „stanowi niewątpliwie wyższy etap w historii polskiego ustawodawstwa wojskowego”⁷⁵, to ustawą z 28 marca 1963 r. dokonano jej nowelizacji⁷⁶, której przedmiotem był znaczny odsetek przepisów. Natomiast 21 listopada 1967 r. wydano akt prawny, którym zastąpiono dotychczas obowiązującą ustawę z 1959 r. Była nim ustawa o powszechnym obowiązku obrony Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej⁷⁷.

Nową ustawę nazywano „małą kodyfikacją” zagadnienia powszechnego obowiązku wojskowego⁷⁸, mimo że liczyła ponad pięćdziesiąt artykułów więcej niż poprzedniczka z 1959 r.⁷⁹, którą określano mianem „kodeksu”. Objętość nowej ustawy uległa poszerzeniu m.in. na skutek rozbudowania – w stosunku do poprzednich ustaw – części zawierającej przepisy karne (art. 181–196).

Niektóre przepisy karne ustawy z 1967 r. dublowały przepisy kk WP z 1944 r. w zakresie odpowiedzialności karnej za przestępstwo niezgłoszenia się do służby wojskowej lub uchylania się od niej. W celu uniknięcia powtórzenia w systemie prawa karnego przepisów regulujących jedną materię na podstawie art. 211 ustawy o powszechnym obowiązku obrony PRL uchylono art. 113 i 114 kodeksu wojskowego⁸⁰, które wprowadzono do kk WP nowelizacją z 1953 r.

Chociaż przepisy karne ustawy z 21 listopada 1967 r. były odzwierciedleniem surowej polityki karnej władz komunistycznych w zakresie przestępstw przeciw obowiązkowi wojskowemu obywateli Polski Ludowej, to w ogólnym wydzwieku stanowiły one zapowiedź nowej polityki penalnej władz, której wyrazem miał się stać nowy kk z 1969 r. Oznaczało to, że chociaż ustawę wydano jeszcze w okresie obowiązywania kk WP, w rzeczywistości funkcjonowała ona raczej obok niż równolegle do kodeksu wojskowego z 1944 r., którego moc obowiązująca miała w najbliższej przyszłości zostać uchylona⁸¹.

⁷² J. Muszyński, *Powszechny obowiązek wojskowy...*, s. 402.

⁷³ Szerzej: L. Hochberg, *Komentarz do ustawy z dnia 30 stycznia 1959 r. o powszechnym obowiązku wojskowym* [w:] *Ustawy karne PRL. Komentarz*, oprac. J. Bafia, L. Hochberg, M. Siewierski, Warszawa 1965, s. 442–451.

⁷⁴ J. Muszyński, *Prawnokarna ochrona powszechnego obowiązku wojskowego*, „WPP” 1959, nr 2, s. 12–31; T. Sójka, *Problemy karne i procesowe w nowej ustawie o powszechnym obowiązku wojskowym*, „WPP” 1960, nr 1, s. 25–41; J. Muszyński, *Powszechny obowiązek wojskowy...*, s. 402–405.

⁷⁵ J. Muszyński, *Powszechny obowiązek wojskowy...*, s. 408.

⁷⁶ DzU 1963, nr 14, poz. 74.

⁷⁷ DzU 1967, nr 44, poz. 220.

⁷⁸ A. Saulewicz, *Problemy obrony państwa...*, s. 869; zob. też *Powszechny obowiązek obrony PRL*, „PiŻ” 1967, nr 25, s. 2.

⁷⁹ Ustawa o powszechnym obowiązku wojskowym z 1959 r. złożona była ze 162 artykułów, natomiast ustawę o powszechnym obowiązku obrony PRL z 1967 r. tworzyło 215 artykułów.

⁸⁰ Numeracja pochodzi z tekstu ujednoliconego kk WP, wprowadzonego na podstawie obwieszczenia ministra obrony narodowej z 29 III 1957 r. (DzU 1957, nr 22, poz. 107).

⁸¹ Szerzej w: A. Saulewicz, *Problemy obrony państwa...*, s. 869–882; T. Leško, *Zasady odpowiedzialności karnej za naruszenie przepisów ustawy o powszechnym obowiązku obrony PRL*, „PiP” 1968, nr 12, s. 1022–1026.

Należałoby zatem stwierdzić, że przepisy rozdziału XIX kk WP z 1944 r. – wraz z późniejszymi zmianami – regulowały tylko fragment zagadnienia powszechnego obowiązku wojskowego. Pozostałe przepisy karne znajdowały się w kolejnych ustawach o powszechnym obowiązku wojskowym, których w okresie obowiązywania kk WP funkcjonowały w polskim prawie karnym cztery wersje. Przepisy karne poszczególnych ustaw od momentu wyraźnego zaostrzenia represji karnej za przestępstwa przeciwko obowiązkowi wojskowemu w ustawie z 1950 r. nawiązywały do stosunkowo surowych rozwiązań przyjętych na gruncie rozdziału XIX kk WP z 1944 r., stanowiąc dopełnienie przepisów go tworzących⁸².

Powszechny obowiązek wojskowy był zagadnieniem traktowanym przez komunistów w sposób niezwykle poważny. Stali oni na stanowisku, że odbywanie przez określone kategorie obywateli zasadniczej służby wojskowej nie powinno się ograniczać do przekazywania żołnierzom tylko wiedzy wojskowej, lecz również przyczyniać się do prawidłowego kształtowania ich świadomości politycznej. Władzom komunistycznym prawdopodobnie zależało, aby żołnierze opuszczający szeregi ludowego wojska szerzyli w najbliższym otoczeniu „wiedzę polityczną”, którą wpajano im podczas obowiązkowych zajęć z instruktorami polityczno-wychowawczymi WP.

Ponieważ władze komunistyczne postrzegały obowiązek wojskowy jako środek oddziaływania polityczno-ideologicznego, wszelkie przestępstwa przeciwko niemu uważały za zagrażające ich podstawowym interesom⁸³. Oznaczało to, że w prawie karnym Polski Ludowej musiały funkcjonować odpowiednie przepisy określające zakres odpowiedzialności karnej za omawianą kategorię przestępstw.

Zagadnienie to regulowały przepisy rozdziału XIX kk WP z 1944 r., które poddano w okresie obowiązywania kodeksu kilku zmianom, z których najpoważniejsze przyniosła nowelizacja kk WP z 1953 r. W praktyce stworzyła ona rozdział XIX kodeksu od podstaw, wprowadzając brzmienie przepisów zrywające z rozwiązaniami okresu międzywojennego w przedmiocie ochrony obowiązku wojskowego. Uzupełnieniem postanowień rozdziału XIX kk WP były przepisy karne zawarte w aktach prawnych regulujących zagadnienie powszechnego obowiązku wojskowego w Polsce Ludowej.

Doświadczenia z okresu obowiązywania przepisów kk WP z 1944 r. poświęconych ochronie obowiązku wojskowego postrzegano jako podstawę nowych rozwiązań prawnych w omawianym zakresie, które zamierzano zawrzeć w nowym kk PRL. W pierwszych projektach planowano zaostrzyć dotychczasowe sankcje karne za przestępstwa przeciwko obowiązkowi wojskowemu. Jednakże na łamach czasopiśmiennictwa prawniczego pojawił się pogląd, który wskazywał, że wprowadzenie wyższych kar za omawianą kategorię przestępstw może zrodzić błędne „przekonanie o braku zaufania do »mądrości« życiowej sędziego, a nawet sprawić wrażenie o wywieraniu szczególnego, bo ustawowego nacisku na sędziego”⁸⁴. Natomiast inni

---

⁸² Tytułem uzupełnienia należałoby dodać, iż niektóre przepisy karne ustawy z 21 listopada 1967 r. o powszechnym obowiązku obrony PRL – po uprzednim ich zmodyfikowaniu – zostały włączone do kk z 1997 r., jako część rozdziału XVIII zatytułowanego *Przestępstwa przeciwko obronności*. W kk z 1997 r. porzucono model równoległego funkcjonowania w porządku prawnym przepisów kodeksowych i pozakodeksowych regulujących ochronę powszechnego obowiązku wojskowego. W rządowym uzasadnieniu projektu kk z 1997 r. pisano, iż włączenie do kodeksu przepisów karnych funkcjonujących dotychczas w odrębnym akcie prawnym należałoby tłumaczyć jednakową ich rangą dla zagadnienia obronności państwa (*Zbrodnie wojenne. Przestępstwa przeciwko pokojowi, państwu i obronności. Rozdział XVI, XVII, XVIII kodeksu karnego. Komentarz*, oprac. M. Flemming, J. Wojciechowska, Warszawa 1999, s. 165).

⁸³ Z dotychczasowych rozważań wynika, iż przestępstwem przeciwko obowiązkowi wojskowemu, które władze komunistyczne oceniały w sposób szczególnie negatywny, była dezercja.

⁸⁴ W. Sieracki, *Kilka uwag na tle przepisów zatytułowanych w projekcie ustawy karnej wojskowej „Przestępstwa przeciwko obowiązkowi wojskowemu”*, „WPP” 1963, nr 2, s. 242.

autorzy wskazywali na ogólną trudność wypracowania optymalnych rozwiązań prawnych w przedmiocie ochrony obowiązku wojskowego. Podkreślano, że złożony charakter problemu wymaga od twórców przyszłego kk uważnego rozpatrzenia każdego elementu norm, którymi uregulowane zostanie omawiane zagadnienie⁸⁵.

W późniejszym okresie opracowywania projektu kk PRL dało się zauważyć, że mimo wprowadzenia w nowym kk pewnych zmian w przedmiocie ochrony obowiązku wojskowego, część konstrukcji prawnych, które funkcjonowały na gruncie kk WP z 1944 r., planowano włączyć do części wojskowej ostatecznego projektu kk z 1969 r.⁸⁶ Ostatecznie przepisy kk WP z 1944 r. poświęcone ochronie obowiązku wojskowego zastąpiono regulacjami przyjętego w 1969 r. nowego kk. W pewnym zakresie korzystały one z rozwiązań wprowadzonych do kodeksu wojskowego nowelizacją z 1953 r. Należy dodać, że w przeciwieństwie do kk WP, w kk z 1969 r. prawodawca nie sprecyzował zasad karania przestępstw przeciwko obowiązkowi wojskowemu popełnionych w okresie wojny lub mobilizacji, co wydaje się jedną z zasadniczych różnic między kk WP z 1944 r. a kk z 1969 r. – w zakresie odpowiedzialności karnej za omawianą kategorię przestępstw⁸⁷.

Tytułem uzupełnienia należałoby dodać, że obowiązek wojskowy stanowi przedmiot ochrony współcześnie obowiązujących przepisów karnych, które zawarto w części wojskowej kk z 1997 r.⁸⁸

---

⁸⁵ J. Radwański, *Przestępstwa przeciwko obowiązkowi odbywania służby wojskowej według projektu k.k. PRL*, „WPP” 1956, nr 3, s. 300–309; K. Jankowski, *Przed reformą wojskowych przepisów karnych*, „WPP” 1963, nr 1, s. 15–17.

⁸⁶ K. Jankowski, *Zagadnienie części wojskowej w projekcie kodeksu karnego PRL*, „WPP” 1968, nr 4, s. 434–435.

⁸⁷ S. Rybarczyk, *Zarys prawa wojskowego. Prawo karne wojskowe*, Warszawa 1974, s. 201–209; L. Czubiński, *Polskie wojskowe prawo karne w zarysie*, Warszawa 1981, s. 112–120; H. Popławski, R. Skarbek, Z. Szczurek, *Prawo karne wojskowe i skarbowe*, Gdańsk 1983, s. 39–45; T. Leško, S. Rybarczyk, *Prawo wojskowe PRL*, t. 2, Warszawa 1987, s. 164–169.

⁸⁸ Szerzej w: S.M. Przyjemski, *Prawo karne wojskowe*, Gdańsk 1999, s. 108–112.